

Haugianere som næringslivsaktører

Ola Honningdal Grytten

Problemstilling

Denne artikkelen søker å belyse lekpredikanten Hans Nielsen Hauges og hans etterfølgeres rolle som entreprenører i norsk næringsliv. Er det riktig at haugianerne ofte var entreprenører, og hvilke motiver hadde de for slik virksomhet? For å bidra til å svare på disse spørsmålene vil vi først få et kort innblikk i relevant forskning og deretter gjennomgå noen trekk ved Hauges og noen av hans etterfølgeres næringsdrift og motivasjonen for den. Vi vil konsentrere oss om etterfølgere på Sunnmøre, hvor haugianismen hadde et av sine sterkeste nedslagsfelt.

Max Weber og den protestantiske etikk

Max Webers bok *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* regnes som en klassiker innenfor sosiologifaget. Verket gir en tolkning av sammenhenger mellom den kristne puritanismen og kapitalismens fremvekst. Weber beskriver hvordan «den kapitalistiske ånd» har utviklet seg fra en protestantisk pliktetikk. Han betegner kapitalistens tenkemåte som rasjonell og sterkt preget av kallsfølelse: Puritansk moral tilsier oppsparing av kapital gjennom hardt arbeid, mens det samtidig forventes personlig nøysomhet. Resultatet blir sparing som brukes til investeringsformål.¹

1. Weber 1904.

Weber vektla i spesiell grad den kalvinske retningen innenfor protestantisk kristendom. Der stod predestinasjonslæren sentralt. Man trodde det var forutbestemt hvem som skulle nå saligheten. Disse ble begunstiget gjennom sitt arbeid. Det var derfor viktig både overfor en selv og overfor andre å vise at man lyktes. Samtidig var det alle menneskers plikt og kall å leve et gudfryktig liv. Selve kjernen i Webers syn kan kanskje best anskueliggjøres gjennom følgende sitat:

I det askesen ble ført fra munkecellene og ut i næringslivet og begynte å beherske den verdslige moral, hjalp den til med å bygge opp det mektige kosmos av den moderne økonomiske orden, (...) den orden som i dag (...) bestemmer livsstilen til hvert enkelt menneske.²

Nyere forskning

Senere har flere forskere sett på sammenhengen mellom protestantisk etikk, representert ved det som Weber karakteriserte som arbeidsmoral, disiplin, nøkternhet og pålitelighet, på den ene siden og entreprenørskap, økonomisk vekst og utvikling på den andre. Deres analyser har i stor grad dreiet seg omkring tre spørsmål. 1) Finnes det empirisk belegg for at protestantiske miljøer har fremmet økonomisk vekst og utvikling innenfor det markedsøkonomiske system? 2) Kan slike empiriske observasjoner skyldes andre forhold enn selve den protestantiske etikken? 3) Dersom man finner at den protestantiske etikken har gitt vekst, hvordan kan man forklare et slikt fenomen?

Om vi tar fatt i det første spørsmålet, finner vi at de fleste studier som er gjort på området, konkluderer med at det finnes en historisk relasjon mellom protestantisk etikk på den ene siden og entreprenørskap og økonomisk vekst og utvikling på den andre siden. Både Richard Tawney og Stanley Engermann konkluderer med at Weber hadde rett i sin iakttagelse. De understreker at kallstanken og det moderate levesettet gjorde at man akkumulerte kapital, som ble benyttet til produktive investeringer. Imidlertid påpeker Tawney at kapitalismen neppe ble skapt av protestantisk etikk,

2. Weber 1904, kapittel 4: «The Religious Foundations of Worldly Asceticism».

da den først oppstod i det katolske Italia.³ På det punktet har han fått støtte av blant annet Robertson.⁴

Robin Grier peker på en klar korrelasjon mellom protestantisme og økonomisk vekst i en kvantitativ-historisk analyse av 63 tidligere kolonier. Cristobel Young viser en tilsvarende trend for vesteuropeiske land mellom 1500 og 1950.⁵ Også Lawrence Iannacone, David Jeremy, Rachel McCleary og Robert Barro har, basert på empiriske undersøkelser, konkludert med at protestantiske bevegelser har stått for utpreget entreprenørskap og økonomisk vekst og utvikling.⁶

Om vi tar fatt i det andre spørsmålet, ser vi at noen studier peker på at protestanter i større grad enn andre vektla leseferdigheter og utdanning. Det ga dem et intellektuelt forsprang, som ikke nødvendigvis kan forklares med en særegen protestantisk etikk. Både Andrey Korotayev og Sascha Becker og Ludger Wossman har utført undersøkelser som peker i den retning.⁷ Henryk Grossman og Davide Cantoni er også enige i at protestantiske land og miljøer empirisk sett har stått for entreprenørskap, økonomisk vekst og utvikling, men mener det like godt kan forklares ut fra demografiske forhold, med populasjonspress i de protestantiske områdene. Den protestantiske etikken kan ha blitt formet som en tilpasning til denne demografiske utviklingen.⁸

Det er også forskjellige meninger om hvilke elementer som kan ha fremmet markedsøkonomisk utvikling og vekst. Weber selv pekte på kallstanke, asketisk livsførsel, pliktetikk, høy arbeidsmoral og predestinasjonslære, noe han fant i forskjellige protestantiske retninger. Senere historikere har nedtonet predestinasjonslæren og i større grad pekt på det individuelle ansvaret, kombinert med disiplin som har vært fremtredende i protestantisk etikk. Det kan ha gitt insentiver til at den enkelte selv sørget for økt verdiskaping og velferd.⁹

3. Tawney 1926 og Engermann 2000.

4. Robertson 1933.

5. Grier 1997 og Young 2009.

6. Iannacone 1998: 1465–1496, Jeremy 1998, McCleary 2006: 49–72.

7. Korotayev 2006: 87–91, Becker 2009: 531–596.

8. Grossman 1934, s. 201–213 og Cantoni 2009.

9. McCullough 2009, s. 65–91.

Puritanismen

Hans Nielsen Hauge var på ingen måte en unik stjerne på den kirkelige himmelen i sin tid. Han og hans etterfølgere representerte på mange måter internasjonale strømninger i tiden. Ulike puritanske bevegelser hadde over lengre tid vunnet fotfeste i store deler av Europa og Nord-Amerika. I kjølvannet av katolske fromhetsidealer og den lutherske reformasjonen på 1500-tallet vokste den kontinentale pietismen frem med vekt på personlig omvendelse, tro og en høyverdig moralsk livsførsel.

Den første puritanismen vokste frem i Storbritannia allerede på 1500-tallet som en ganske så konform bevegelse, men den fikk etter hvert mange former. Puritanismen på 1800-tallet representerte derfor mange forskjellige retninger, som nesten alle var annerledes enn den opprinnelige puritanske bevegelsen.

Noen puritanske grupper stod for sterk samfunnskonformitet med stort personlig ansvar. Hos andre fikk individualiteten utslag i en betydelig grad av frihet på en rekke områder. Disse gruppene stod ofte for en kristendomsforståelse som la stor vekt på lekfolket og organisatoriske strukturer løst fra statsmakten. De var ofte talsmenn for religiøs frihet, politisk frihet og næringsfrihet, særlig når de selv var i opposisjon eller mindretall. Når de var i maktposisjoner, slo imidlertid idealet om konformitet og strenge reguleringer ofte igjennom hos dem. I stedet for å fremme individuell frihet kunne de da undertrykke den. Like fullt la de usedvanlig stor vekt på det individuelle ansvar og var viktige aktører i innføring av rettsstat og demokrati i den vestlige verden.¹⁰

Adam Smith, som regnes som grunnleggeren av faget samfunnsøkonomi, var selv ingen puritaner. Han var likevel preget av samtidige puritanske retningers tankegang på en rekke felt, blant annet i spørsmålet om hvordan han mente en burde organisere religiøs virksomhet, med stor frihet for små selvstendige enheter. Han omtalte også de etablerte kirker og deres presteskap på samme kritiske måte som puritanerne.¹¹ De sistnevnte stod for en tro og en etikk med vekt på individets ansvar overfor Gud, medmenneskene og samfunnet. Noe av kjernen i denne mentaliteten lå i selve

10. Spurr 1998.

11. Smith 1776, bok 5, kapittel 1, tillegg 1.

frelsesbegrepet: Det fantes ingen kirke, ingen prest, ingen pave og ingen ritualer som kunne frelse individet. Det var bare opp til ens eget personlige forhold til Gud. Man var selv ansvarlig for å ha en personlig relasjon til Den allmektige og leve slik som Han ville.¹²

Puritanerne og pietistene kom til å bli ulike grener av det som Weber betegnet som puritanisme. Disse bestod i betydelig grad av dissentersamfunn. De kan ikke uten videre sammenlignes med de opprinnelige puritanske retningene. Felles for dem var at de var sterkt representert blant den tids entreprenører, og det hevdes med tyngde at de var viktige for etableringen av både moderne demokratier, rettsstater, liberalismen og den kapitalistiske økonomi.¹³

Hans Nielsen Hauge (1771-1824)

Det er innenfor denne nyere internasjonale puritanske bølgen vi bør plassere Hans Nielsen Hauge og hans bevegelse. Han ble født i Rolvsøy i Tune i Østfold. Han var bondesønn og vokste opp i nøkterne, men ikke fattigslige, kår. Hauge var nummer fem i en søskenflokk på ti, der åtte vokste opp. Han ble strengt religiøst oppdratt av sine foreldre, der lesing av oppbyggelig litteratur ble vektlagt. Som ledd i den kristne pietistiske oppdragelsen lå det personlige ansvaret for seg selv, sin familie og sine omgivelser. Etter en sterk personlig religiøs opplevelse den 5. april 1796 følte Hauge på et kall som skulle få vidtgående konsekvenser.

I løpet av to måneder hadde han forfattet sin første bok, *Betragtninger over Verdens Daarlighed*, en svært sjelden foreteelse for en mann fra hans kår. Hauges ideer ble spredt over hele landet gjennom hans egen og andres forkynner- og forlagsvirksomhet. Den enkle bondesønnen stod frem som lekpredikant, folkebevegelsesleder, forfatter, reformator, bedriftsetablerer, kjøpmann, bankier, investor, spekulant, skipsreder, industriherre og forlegger. Han var en entreprenør i ordets virkelige forstand, på mange felt.

Flere norske historikere har forsket på Hauges og hans etterfølgeres betydning for det norske samfunnet. Christen Jonassen var en av de første

12. Kaufmann, M. 1999 og Frey 1998: 1573–1580.

13. Norborg 1966, Smith 2010.

som påpekte at industrireisningen ikke kom før haugebevegelsen slo inn over landet.¹⁴ Siden har økonomiske historikere lagt vekt på betydningen av hva det haugianske småborgerskapet skapte for norsk entreprenørskap og næringsutvikling.¹⁵ Hauges verdier stod sentralt i etableringen av det moderne Norge. Hans etterfølgere var aktive samfunnsbyggere, politikere og næringslivsledere. De var pionerer innenfor demokrati, rettsikkerhet, rettsstat, liberalisme, arbeidervelferd, folkeopplysning, bedriftsetablering, likestilling og sosiale reformer. De var mot sentralisering, pengesløseri, embetsvelde, privilegier og politiske tvangssystemer.¹⁶

Hauges motivasjon

Etter sitt åndelige gjennombrudd reiste Hauge rundt som lekpredikant. Han ble påvirket både av den fattigdom han så rundt seg, av sin sosiale samvittighet og av Bibelens budskap om nestekjærlighet, arbeidsmoral og samfunnsansvar. Ut fra dette formet han sin teologi i en luthersk-pietistisk tradisjon og en britisk-puritansk arbeids- og næringslivsetikk.¹⁷ Næringsvirksomhet, sosialt ansvar og arbeidsgiveransvar ble på den måten faktisk en del av Hauges teologi og væremåte.

Sanne kristne skulle starte næringsvirksomhet for å gi arbeid til de som trengte utkomme. Målet for Hauge selv var aldri personlig fremgang eller velstand. Han hadde et svært moderat forbruk og gikk ikke av veien for å refse de av etterfølgerne som han mente brukte for mye på seg selv. Det sentrale i næringslivetikken var forvaltning av de ressurser han mente man hadde fått av Gud.¹⁸

Nøysomhet ble sett på som en sosial og religiøs plikt. Overskudd skulle reinvesteres i ny virksomhet til nytte for trengende.¹⁹ Han var skeptisk til varige almisser. I stedet skulle man legge til rette for at folk skulle greie seg selv gjennom arbeid som ga utkomme. Det tjente både dem selv og felles-

14. Jonassen 1947: 676–686.

15. Sejersted 1993 og Hodne 2000: 82–83.

16. Kullerud 1996, Sjørusen 1997.

17. Dalgaard 2011: 48–66.

18. Ording 1949, bind VI: 100.

19. Norborg 1966, Magnus 1996 og Ravnåsen 2002.

skapet. På den måten fikk man den største velferdsgevinsten. Næringsvirksomhet var en viktig del av den åndelige virksomheten, så lenge den ikke gikk til egen rikdom:

At vi skal betænke vore Gjerninger og arbeide i Verden paa det som er fornødent til vort Legemes Ophold, Næstens Gavn og Guds Ære at befordre, det forbydes ikke, men befales, at vi vor Sveed skal æde vort Brød (...) og hvo som ikke vil arbeide, skal heller ikke æde.²⁰

Utsagnet står i sterk kontrast til anklagene mot han etter at han for siste gang ble arrestert i 1804. Da han ble tiltalt for økonomisk utroskap overfor godtroende mennesker for egen vinnings skyld.

Næringslivsetikken kom til uttrykk i en hyllest både til arbeidstakernes og arbeidsgivernes plikter:

Hvo som ei vil arbeide, bør heller ikke æde. (...) saa vil jeg derimod bygge Fabriker, drive Handel, arbeide til Hielp med Haandværker, og naar Tid og Kraft haves, da fornemmelig dyrke Jorden.²¹

Han mente også at Gud «giver os sin Velsignelse skjult ved vort Arbejde, Flid og Naturens Gierninger». Bedriftseierens plikt som arbeidsgiver beskrev han på den måten at han var en tyv «naar han ikke giver sine Underhavende opriktig Løn eller fornøden Føde og Klæde i Tide».²²

Pionertiden

I 1798 besøkte Hauge Bergen, Norges handelssentrum og største by på den tiden,. Han holdt både oppbyggelige møter og oppsøkte det tyske pietistiske Herrnhut-miljøet, som var godt representert blant bryggekjøpmennene. Han reiste også til Danmark for å forkynne og for å studere næringsvirksomhet, etablert av danske og tyske pietister. I Bergen knyttet han særlig nær kontakt til

20. Forhørsprotokoll i saken mot Hans Nielsen Hauge 1805, Riksarkivet, Oslo.

21. Bergens Adressecontoirs Efterretninger 1802.

22. Hauge 1804.

familien Pütter, som var utpregede entreprenører og filantroper. Gjennom sin virksomhet kom han blant annet i kontakt med Johann Loose, en forretningsmann som var blitt enkemann. Hauge inviterte en av sine søstre til Bergen for å tjenestegjøre hos ham. Det endte med ekteskap, og for Hauge og Loose med et enda nærere vennskap. I 1801 fikk Hauge kjøpe en av Looses bygårder, slik at han kunne få løst handelsbrev og starte opp næringsvirksomhet.

Med utgangspunkt i hovedsetet i Bergen kom Hauge til å bygge opp et økonomisk og religiøst imperium ut av ingen ting i løpet av få år. Han reiste rundt og forkynte i Sør-Norge og etablerte venneflokker og næringsvirksomhet. Han ble arrestert ti ganger 1797–1804 og satt i arrest uten dom i perioden 1804–1811. Han ble tiltalt på fire punkter. 1) Brudd på løsgjengerloven. 2) Brudd på handelsloven. 3) Misbruk av trykkefriheten. 4) Brudd på konventikkelplakaten av 1741, som forbød lekmenn å forkynne uten tillatelse fra kongens stedlige representant, sognepresten. Hauge var i sterk opposisjon til myndigheter og maktkonsentrasjon, enten det var kirkelig eller verdslig. Han oppnådde stor folkelig støtte og ble derfor av myndighetene ansett som en trussel. Paradoksalt nok slapp han ut i sju måneder i 1809 for å hjelpe dem med å etablere saltkokerier under den britiske blokaden under napoleonskrigene. Det synes åpenbart at det var viktig for myndighetene å finne noe å ta han på.

Mer enn 300 vitner ble forhørt i saken mot han. Hans økonomiske transaksjoner ble grundig gjennomgått, uten at man fant noe reelt mot han. I 1813 ble han likevel dømt til to års slaveri, i hovedsak for aktivitet i strid med konventikkelplakaten. Han anket dommen til Overkriminalretten, som etter at Norge var blitt selvstendig fra unionen med Danmark, frifant han for tiltale om sektstiftelse og økonomisk utnyttelse av sine tilhengere og reduserte dommen til en bot på 1000 riksdaler.²³

Til tross for mange år i arrest satte Hauge dype spor etter seg i det norske samfunnet. Mange av disse sitter godt igjen enda, men kanskje mer kjent som protestantisk etikk, representert ved arbeidsmoral, disiplin, nøkternhet og pålitelighet. Hauge skrev hele 33 bøker og skrifter med et opplag på kanskje så mye som en halv million. Han var således en av landets fremste og mest leste forfattere i sin samtid. Flere av hans skrifter ble oversatt til andre språk.

23. Bull 1908, Hauge 1947 og Elseth 1998.

Næringsvirksomheten

Om vi ser på Hauges næringsvirksomhet, spente den fra jordbruk via industri til tjenesteyting. Noe av det mest imponerende er at han grunnla eller gjenopprettet et 30-talls produksjonsbedrifter. Alle synes å ha en klar hensikt innenfor den bevegelsen som han startet. Papirproduksjonen og forlagsvirksomheten skulle for eksempel sikre utgivelse av bøker og andre skrifter, mens det vanligste motivet var å gi arbeid og inntekt til etterfølgerne eller andre trengende personer. Hauge utpekte selv ledere for bedriftene. Som oftest kom de til å bryte opp fra sitt miljø for å flytte til det området de skulle være ledere i. Hauge førte overoppsyn og stod for praktisk opplæring av lederne, for så å overdra eierskap og ledelse til entreprenørtalenter. Opplæringen omfattet produkt- og produksjonskunnskap, organisering, innkjøp, salg, distribusjon, økonomisk styring, regnskap og arbeidervelferd. Det ble dessuten lagt vekt på åndelig og sosialt ansvar.

På grunn av det omfattende rettsoppgjøret mot Hauge og hans egen vekt på transparent regnskapsførsel og forretningsdrift finnes det gode kilder for hans engasjement. De viktigste engasjementene er vist i oversikten i tabell 1 nedenfor.

Det er åpenbart at Hauge hadde en uvanlig spredt portefølje, og at han grep de sjansene som forelå. Han hadde ikke særlig risikovegring, tvert imot. Denne holdningen finner vi igjen i innskriften på hans signet, som er hentet fra Bibelen, nærmere bestemt evangeliet etter Matteus, 13 kapittel, 24. vers:

Atter er Himmelens Rige ligt en Kjøbmand som søgte efter gode Perler, og da han fandt en kostelig Perle, gik han bort og solgte alt det, han havde, og kjøbte den.

Hauge stiftet sammen med Lars Kløsterud, Hans Simonsen Brødre-Aas og Haagen Pedersen Aas Eker Papirfabrik i 1801. Da Norge trengte egne pengesedler i 1814 etter ordre fra selve Christian Fredrik, ble de blant annet trykket av denne haugianerbedriften på grunn av den høye kvaliteten på deres produkter. Her er et eksempel på en Fem Rigs-bankdaler trykket på Eker Papirfabrikk.

Analysen viser at han hadde en uvanlig stor grad av gjeldsfinansiering for sine engasjementer. Bare fire prosent var finansiert med egenkapital. Det innebærer en giringfaktor på 25, som er meget høyt selv i dag.²⁴ Tilgangen på velvillig kapital, ofte fra velstående næringsdrivende i den pietistiske kretsen av bryggekjøpmenn i Bergen, muliggjorde også at han ble en betydelig investor i sin tid. Han kunne til og med starte egen utlånsvirksomhet. Han fungerte således allerede fra 1801 i praksis som pengeutlåner og kredittformidler, 21 år før Norge fikk sin første private bank.

Om vi tar med næringsvirksomhet som Hauge enten involverte seg i som etablerer, eier, tilrettelegger eller bankier, kan vi kanskje snakke om ca. 150 enheter, inklusive flere gårdsbruk og ni skip. Et anslag over ansatte i næringsvirksomhet som Hauge på denne måten direkte eller indirekte bidro til å etablere, kan ha vært mellom 7000 og 8000 om vi ser på sysselsettingen i etableringsintervallet 1799–1823 og frem til og med 1828.²⁵ Noen vokste siden og ble betydelig større, noen la ned.

Det er viktig å få med seg at langt fra all virksomhet han startet, var vellykket. Han tapte blant annet store penger på sin rederi- og skipsmeklervirk-

Tabell 1. Oversikt over Hauges områder for næringslivsengasjement.

Primær- næringer	Sekundær- næringer	Tertiær- næringer	Politisk virksomhet	Religiøs virksomhet	Allmennyttig virksomhet
Bonde	Industri- etablering	Handel	Politisk innflytelse	Forkynnelse	Folkeopplysning
Fiskemottak	Industriledelse	Eiendom	Folkebevegelses- ledelse	Reformasjon	Sosial reformasjon
	Verftseierskap	Skipsrederi		Forfatterskap	Lærer- virksomhet
	Industri- veiledning	Skipsmekling		Redaksjon	
	Forlag	Investerings- virksomhet		Etablering av vek- kelsesbevegelse	
		Bankier- virksomhet			

Kilder: Breistein 1953, s. 104–159, Rødal 2009, s. 18–44 og Grytten 2013, s. 31–44.

24. Rødal 2009: 42–43.

25. Breistein 1953: 120–159.

somhet. Det er også blitt hevdet at han var på konkursens rand i 1804, uten at det materialet vi har gjennomgått, verken kan bekrefte eller avkrefte det.

Næringsengasjementet

Hvor omfattende var så Hauges næringsvirksomhet? På bakgrunn av kildematerialet som eksisterer etter rettsoppgjøret, regnskapsbøker og forretningskorrespondanse, er det mulig å kvantifisere største delen av hans investerings- og finansieringsengasjement 1799–1823. I tillegg kan vi få et innblikk i hvor mange som kan ha vært sysselsatt i den næringsvirksomheten han drev. Vi kommer da frem til en imponerende virksomhet. Vi kan tilskrive i overkant av 30 bedriftsetableringer direkte til Hauge som bedriftsgrunnlegger. I tillegg kommer etableringer hvor han bidro enten som investor, med kapitalformidling eller andre viktige ressurser.

Hauge hadde stor tillit som både kreditor og debitor. I perioden 1799–1823 var han engasjert i om lag 100 større finanstransaksjoner. I toppåret 1804 var det 36. I tillegg kom mindre transaksjoner som vi ikke har samme oversikt over. Om vi inflaterer beløpene opp til dagens prisnivå ved hjelp av ulike indikatorer, som inflasjon, levestandardsvekst og arbeidsekvivalenter (hvor mye investeringene kostet i årslønner på Hauges tid kontra vår tid), finner vi at investerings- og finansieringsvolumet i toppåret 1804 kan ha utgjort minst 0,6 milliarder kroner, sannsynligvis mer.²⁶ Det innebærer at han det året bidro til mer enn en prosent av Norges bruttoinvesteringer, kanskje opp mot halvannen prosent. Hauge var utvilsomt en av landets fremste investorer på denne tiden.

Haugiansk næringsliv på Sunnmøre

Haugianismen representerte en folkelig bevegelse med vekt på å heve enkeltmenneskers livssituasjon. Den fikk derfor stor oppslutning. Haugianere ble foregangsfolk i næringsliv, arbeidervelferd, folkeopplysning og samfunnsengasjement i lang tid. Mange av disse tradisjonene lever videre den dag i dag. Vi har forsøkt å se på haugiansk entreprenørskap frem mot

26. Grytten 2013: 35–38.

vår tid. Studien er konsentrert omkring et av bevegelsens største historiske nedslagsfelt, nemlig Sunnmøre.

Her publiseres for første gang en spørreundersøkelse utført i tidsrommet 2008–2011. Utvalget består av 38 næringslivsentreprenører og ledere og 17 etterkommere som selv mente bedriftene var haugiansk inspirert. De ble bedt om å angi hvor mange prosent av bedriftene i deres region som hadde haugianske røtter rundt 1950, 1980 og i dag (ca. 2010). Haugianske røtter ble definert som at noen av grunnleggerne eller lederne i bedriftene hadde tydelige verdier som samsvarte med haugianske verdier som de eksplisitt tok med seg inn i bedriftene.²⁷ Resultatene er gjengitt i tabell 2 nedenfor.

Tabellen viser at utvalget mente at 58, 48 og 43 prosent av bedriftene på Sunnmøre hadde tydelig haugiansk eller tilsvarende inspirasjon i henholdsvis 1950, 1980 og 2010. Nå vil alltid «haugianske røtter» og «inspirasjon» kunne være uttrykk for ulike tolkninger og innebærer slettes ikke det samme som å være haugianer. Uansett viser spørreundersøkelsen at bevisstheten rundt det som kan betegnes som slike verdier, har vært og er fremtredende i området. Et tidligere anslag opererte med at så mange som to tredeler av industribedriftene som ble grunnlagt i perioden 1870–1940, hadde tydelig haugiansk inspirerte gründere.²⁸

Tabell 2. Spørreundersøkelse. Hvor mange bedrifter på Sunnmøre som haugianske næringslivsledere mener har tydelige haugianske eller tilsvarende røtter.

	Antall respondenter 1950	Antall respondenter 1980	Antall respondenter 2010
0–25 %		7	10
25–50 %	17	22	23
50–75 %	31	22	19
75–100 %	3		
Vet ikke	4	4	3
Gjennomsnitt	58 %	48 %	43 %

N=55

Kilde: Grytten 2011.

27. Grytten 2011.

28. Grytten 2013: 31–44.

I det følgende vil vi presentere sentrale sunnmørske entreprenører med klar haugiansk motivasjon. Deretter gir vi ulike anslag på hvor omfattende entreprenørskapet var, før vi ser nærmere på hvordan entreprenører selv forklarer sin motivasjon.

Haugianske entreprenører²⁹

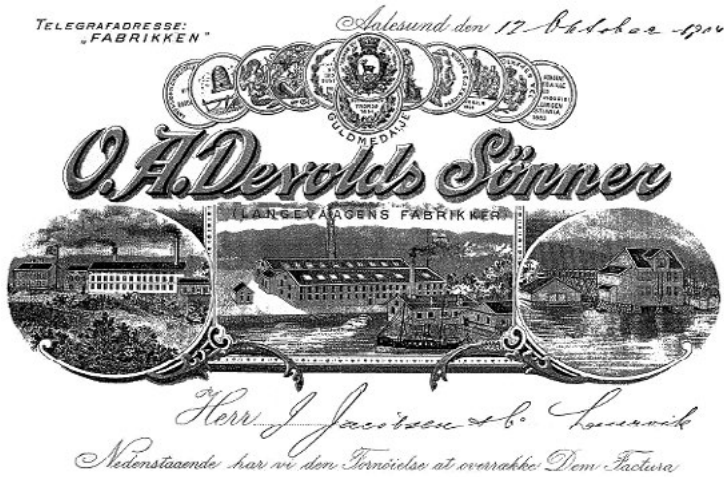
En fremgangsrik haugiansk entreprenør og næringslivsleder var Niels Devold (1790–1872) fra Romsdalen. Han lærte farging og veving av sin svigerfar Halvor Halvorsen Ophuus. Ophuus var en nær venn av Hauge og opplært av han i nærings- og veverivirksomhet. Devold startet farge- og veverivirksomhet i Ålesund i 1818 og utvidet engasjementet med fiskerivirksomhet, fiskeforedling, eksportvirksomhet og rederi. Sønnen, Ole Andreas Devold (1827–1892), som også var en aktiv haugianer, grunnla i perioden 1849–1853 firmaet O.A. Devold. Det ble videreutviklet av hans eldste sønn Olaf Devold (1856–1933) og ble raskt blant de ledende i Europa i foredling av ulltekstiler. Særlig var foretaket god på produktinnovasjon og teknologi.

Devold var et av de første foretakene i Europa som tok i bruk glødelampen, hydroelektrisitet og telefoni. Bedriften bygde arbeiderboliger av høy standard, sykehus, bedehus og kirke. Slik grunnla de det moderne Langevågssamfunnet på øya Sula, rett sør for Ålesund. Bedriften innførte arbeidsledighetstrygd og alderstrygd før dette ble formulert som krav fra arbeiderbevegelsens side. Den hadde til og med utdannelsestipender for arbeidernes barn. Bedriftens ledere engasjerte seg også i politikk både på lokalplan og riksplan.³⁰

Rasmus Aarflot (1792–1845) var gårdbruker, lensmann, bibliotekar i sitt eget – og Norges første – allmuebibliotek utenfor byene, boktrykker og redaktør. Han kom personlig i kontakt med den haugianske vekkelsen som barn, gjennom en venneflokk som ble etablert i Ørsta allerede rundt 1800. Det kom til å prege han resten av livet. Som mange andre haugianere var han en såkalt leser, som gjennom selvstudier i oppbyggelige skrifter og faglitteratur var svært kunnskapsrik. Han ble i praksis en av landets første

29. Avsnittet bygger på Grytten 2010: 51–66.

30. Lerheim 1952: 8–92.

I tiden 1849–1853 ble en av Nordens ledende tekstilfabrikker stiftet av haugianeren Ole Andreas Devold i Ålesund. De flyttet senere til Langevåg, rett sør for Ålesund. Bedriften ble overtatt av hans sønner, som bygde den videre i samme haugianske ånd. De ble internasjonale pionerer innen produktutvikling, hydroelektrisitet, telefoni, arbeidervelferd og samfunnsbygging.

jordbruksøkonomer og agronomer, en kunnskap som han delte med andre både gjennom skrifter, forelesninger og praktisk opplæring. Han ble også stortingsrepresentant for Romsdals amt.³¹

Hans søster Berte Canutte Aarflot (1795–1859) ble en av flere ruvende kvinner blant haugianerne. For det første ble farsgården hennes i Ørsta, hvor hun selv bodde etter at hun ble gift, et samlingssted for den etter hvert så store venneflokken i bygda. Hun skrev flere tekstsamlinger og salmer, som ble utgitt i flere opplag. Således ble hun en av de mest kjente salmedikterne i sin samtid.³²

Hennes sønn, Johannes Aarflot (1824–1891), flyttet til Ålesund og ble grunnlegger og første redaktør av avisen Aalesunds Handels- og Sjøfartstidende. Som typisk var for haugianere, var han opptatt av boklig lærdom. I 1860 ble han grunnlegger av et av de mest suksessrike bokbinderier i Norge. Like vellykket ble etableringen av bokbutikk samme året. Johannes Aarflot

31. Nærbøvik 2004: 404–409.

32. Fet 1977: 29–35.

ble en pioner innenfor kristen litteratur, skolebøker og opplysningsbøker. Også han ble stortingsrepresentant, som sin onkel.³³

En ny generasjon av haugianske entreprenører vokste frem i de første tiårene på 1900-tallet, særlig knyttet til møbelindustrien. Den nye etablererbølgen kom samtidig med og i etterkant av en vekkelsesbølge som slo inn over Stranda på Sunnmøre. Flere av dem som ble involvert i denne vekkelsen, stod frem som de nye entreprenørene. Første mann ute var Peter I. Langlo (1892–1940). Han startet opp med kurvfletting i 1908. Det ble utvidet til kurvmøbelproduksjon. På 1920-tallet stod bedriften frem som Nordens største kurvmøbelprodusent, etter flere medaljer og diplomer fra utstillinger og messer. Den ble banebrytende i nordisk industriell møbelproduksjon.

Peder K. Langlo kom etter med produksjon av stilmøbler fra 1918. Firmaet gikk senere over til platemøbler og har i dag spesialisert seg på spesialtilpassede skyvedører og garderober. Før andre verdenskrig, og før de hadde fått egen veiforbindelse, fremstod Stranda som den største møbelindustrikommunen i Norden.³⁴

Jens Ekornes (1908–1976) i nabokommunen Sykkylven var også viktig for industrireisningen på Sunnmøre. Den aktive misjonsmannen begynte først å produsere fjærer til møbler og madrasser i 1934. I 1935 lanserte han Svanemadrassen, før bedriften i 1947 begynte å produsere møbelkomponenter. Etter hvert ble selve møbelproduksjonen viktigst. Ekorneskonsernet er et av Nordens største møbelkonsern. Grunnleggeren er kjent for sin omsorg for arbeidsstokken og nærmiljøet. Han ble ordfører i hjemkommunen, hvor han var med på å finansiere tiltak med sosiale, kulturelle og religiøse formål. Han testamenterte store deler av konsernet til misjonen.³⁵

På andre siden av den smale Sykkylvsfjorden startet brødrende Otto og Mindor Hjellegjerde opp en annen møbelfabrikk i 1941. Yngstebroren Ingvald ble med fem år senere. Også Hjellegjerde var eiet og drevet av aktive misjonsfolk, slik som mange av fabrikkene i området ble. De hadde stor bevissthet rundt det de selv betegnet som sine haugianske verdier, og

33. Lindstøl 1914.

34. Høidal 2000.

35. Møller 1974: 82–83.

la stor vekt på arbeidervelferd og samfunnsbygging. Hjellegjerde vokste til å bli et av de største møbelkonsern i Norden.³⁶

Også i dag finnes det en rekke næringslivsentreprenører på Sunnmøre som bevisst bygger på arven etter Hauge. Så sent som i 2008 mente Mindor Hjellegjerde at 14 av 19 møbelprodusenter i kommunen hadde etablerere, eiere eller ledere med «haugianske eller lignende røtter».³⁷ En av de fremste eksponentene for dagens haugianisme er bedehus- og frikirkemannen, rederen, verftseieren og investoren Per Sævik fra Herøy. Han begynte som fisker og gikk gradene på båten opp til skipper og begynte med sitt eget fiskefartøy. På 1980-tallet gikk han inn som offshore-reder og er i dag styreleder for Havilakonsernet, en av de største aktørene innenfor den maritime klyngen på Nordvestlandet. Sævik har vært president i Fiskebåtredernes Forbund og Norges Rederiforbund, Han har også vært ordfører og stortingsrepresentant med et sterkt samfunnsengasjement.³⁸

Verdisett

I den ovenfor nevnte intervjuundersøkelsen forsøkte vi å undersøke spesielt tre forhold. For det første i hvor stor grad de mente at de selv var påvirket av haugianske verdier. For det andre i hvor stor grad de mente næringslivet i deres nærmiljø var påvirket av slike verdier. For det tredje hvilken motivasjon de hadde for sitt entreprenørskap. Dette ble sammenlignet med fem utpregede verdier vi finner hos Hauge, som forvalteransvar, ansvar for arbeidervelferd, nøkternhet, reinvestering av overskudd og samfunnsbygging.³⁹ Samtidig skal en være klar over at slike verdier ikke bare finnes hos haugianere. En rekke av dem finnes i andre kristne og ikke-kristne bevegelser. På en del områder er de sammenfattende med typiske liberale verdier, på andre områder med sosialdemokratiske verdier.

Et utdrag av resultatene er gjengitt i tabell 3 på side 63. Undersøkelsen gir ingen kontrollgruppe å sammenligne med. En komparativ analyse ligger derfor til fremtidige studier. I denne omgang var målet å kartlegge hold-

36. Intervju med Mindor Hjellegjerde 14.06.2008.

37. Intervju med Mindor Hjellegjerde 14.06.2008.

38. Bøe 2010.

39. Grytten 2011.

ninger hos nåtidens entreprenører. Som det fremgår av tabellen, er det en vanlig oppfatning blant disse næringslivsaktørene at haugianske verdier har en betydelig plass i sunnmørsk næringsliv, selv om andelen entreprenører som kan betegnes som «egentlige» haugianere, er langt mindre enn de tallene som kommer frem i denne undersøkelsen.

Konklusjoner

Haugiansk, eller puritansk, motivasjon synes fremdeles å være levende i en rekke miljøer. Et av disse er entreprenørmiljøet på Sunnmøre, selv om det i dag er få som direkte vil kalle seg haugianere. Samtidig er det heller ikke nødvendigvis enkelt å skille haugianske verdier fra tilsvarende kristne eller sosiale verdier eller bevegelser. Men en typisk puritansk motivasjon kommer tydelig til uttrykk gjennom et sitat fra Jens Ekornes fra 1974:

På den ytterste dag er vi alle like. (...) Vi må alle møte Gud uten jordiske verdier. (...) Først da skjønner vi kanskje at det er Gud som gir oss alt det vi kjemper for i det daglige liv. Det er ingen annen enn Gud som har gitt meg det som er bygget opp, og det er ingen annen enn Gud som har skapt den velstanden som heldigvis eksisterer på Ikorntnes i dag. Min oppgave her på jorden har vært å forvalte disse rikdommene. Gud har gitt meg ansvar for bygninger, maskiner og folk. Samtidig vet jeg at alt dette skal jeg kreves til ansvar for.⁴⁰

En slik motivasjon og næringslivsetikk er ikke ulik den Hauge selv forfektet:

thi blev mit Resultat, at de som havde een Troe og Aands Lyst med mig, skulle uindskrænket besidde sine Eiendomme, men dog ansee det for en Christelig Pligt, som Huusholdere over de betroede Gaver af timeligt Gods, efter Evne at gavne Andre, og efter Skriftens Bud (...) at gjøre Vel imod Alle (...) og Enhver ansee det for hellig broderlig Pligt, med Raad og Daad at understøtte hverandre, at Ingen maatte vise sig egennyttig eller være nøieregnende, og at Tjeneres troe Arbeide maatte paaskjøndes og beløndes; men aldrig forødes i Overdaad og Ødselhed.⁴¹

40. Møller 1974, s. 95.

41. Ording 1949, bind VI s. 100.

Tabell 3. Holdninger blant haugiansk inspirerte entreprenører (på bakgrunn av intervjumateriale 2008–2011).

		Entreprenører, eiere, ledere		Etterkommere		
		Antall	Prosent	Antall	Prosent	
1	I hvilken grad regner du deg (din forgjenger) som en haugiansk inspirert entreprenør?	I betydelig grad	30	79	12	71
		I noen grad	8	21	3	18
		I liten grad			1	6
		Vet ikke			1	6
2	I hvor stor grad er næringslivet i ditt nærmiljø påvirket av haugianske verdier?	I betydelig grad	22	58	9	53
		I noen grad	13	34	5	29
		I liten grad	3	8	2	12
		Vet ikke			1	6
3	Hvor fremtredende er (var) forvalteransvar som motivasjon for ditt (din forgjengers) entreprenørskap?	I betydelig grad	31	82	12	71
		I noen grad	6	16	3	18
		I liten grad	1	3	1	6
		Vet ikke			1	6
4	Ble bedriften grunnlagt med tanke på at folk i nærmiljøet trengte en god arbeidsplass?	I betydelig grad	30	79	12	71
		I noen grad	6	16	3	18
		I liten grad	2	5		
		Vet ikke			2	12
5	I hvor stor grad mener du (din forgjenger) en bedrift bør (burde) ta samfunnsansvar?	I betydelig grad	33	87	13	71
		I noen grad	4	11	3	24
		I liten grad				
		Vet ikke	1	3	1	6
6	Har nøkternhet hatt betydning for økonomisk styring i bedriften?	I betydelig grad	35	92	15	88
		I noen grad	3	8	2	12
		I liten grad				
		Vet ikke				
7	I hvilken grad er reinvestering av overskudd prioritert?	I betydelig grad	25	66	9	53
		I noen grad	8	21	5	29
		I liten grad	5	13	2	12
		Vet ikke			1	6

Kilde: Grytten 2011

De verdiene som Hauge forfektet, har satt dype spor og er fremdeles levende. I noen tilfeller er inspirasjonen hentet fra andre kilder. Men for mange har Hans Nielsen Hauge vært og er fremdeles et viktig forbilde.

Kilder og litteratur

- Becker, S.O. og L. Wossman (2009). Was Weber Wrong? A Human Capital Theory of Protestant Economic History. *Quarterly Journal of Economics*, 124(2), 531–596.
- Bergens Adressecontours Efterretninger (1802).
- Breistein, D. (1953). *Hans Nielsen Hauge, Kjøbmand i Bergen*. Bergen: John Grieg.
- Bull, J.B. (1908). *Hans Nielsen Hauge*. Kristiania: Steenske.
- Bøe, T. (2010). *Hav og Himmel: Historien om Per Sævik og Havilakonsernet*. Havila. Fosnavåg 2010.
- Cantoni, D. (2009). The Economic Effects of the Protestant Reformation: testing the Weber Hypothesis in the German Lands. Job Market Paper. Boston: Harvard University.
- Dalgaard, B. & Supphellen, M. (2011). Entrepreneurship in Norway's economic and religious nineteenth-century transformation. *Scandinavian Economic History Review*, 59(1), 48–66.
- Elseth, E. (1998). *Hans Nielsen Hauge: Bondegutten som satte Norge på ende*. Oslo: Gyldendal Tiden.
- Engermann, S. (2000). Review of Max Weber: The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. EH.NET.
- Fet, J. (1977). *Sunnmørsdiktare 1600–1975*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Forhørsprotokoll i saken mot Hans Nielsen Hauge (1805), Riksarkivet, Oslo.
- Frey, D.E. (1998). Individualist Economic Values and Self-Interest: The Problem in the Puritan Ethic. *Journal of Business Ethics*, 17, 1573–1580.
- Grier, R. (1997). The Effect of Religion on Economic Development: A Cross National Study of 63 Former Colonies. *Kykols*, 50(1), 47–62.
- Grossman, H. (1934). The Beginnings of Capitalism and the New Mass Morality. *Journal of Classical Sociology*, 6(2), 201–213.
- Grytten, O.H. (2010). Den undervurderte entreprenøren. Et økonomisk historisk blikk på Hans Nielsen Huges entreprenørskap. I Knudsen, J.P. & Sødal, S. (red.). *Økonomi og tid: 18 essays i Pufendorf-tradisjon*. Bergen: Fagbokforlaget, s. 51–66.
- Grytten, O. H (2011). Spørreundersøkelse om tilknytning til haugianske verdier i næringslivet på Sunnmøre, 2008–2011, upublisert notat.
- Grytten, O.H. (2013). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism: Entrepreneurship of the Norwegian Puritan Leader Hans Nielsen Hauge. *Review of European Studies*, 5(1) 5, 31–44.
- Hauge, A. (1947). *Hans Nielsen Hauge: Guds vandringsmann*. Oslo: Ansgar.

- Hauge, H.N. (1804). *Forklaring over Loven og Evangelium*. Kristiansand: Grøndahl.
- Hodne, F. & Grytten, O.H. (2000). *Norsk økonomi i det 19 århundre*. Fagbokforlaget. Bergen.
- Høidal, E. (2000). *Et liv i form. Hedersskrift for Inge Langlo*. Sykkylven: Norsk Møbelfaglig Senter.
- Iannaconne, L.R. (1998). Introduction to the Economics of Religion. *Journal of Economic Literature*, 36(3), 1465–1496.
- Intervju med Mindor Hjellegjerde 14.06.2008.
- Jeremy, D.J. (1998). *Religion, Business and Wealth in Modern Britain*. London: Routledge.
- Jonassen, C. (1947). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism in Norway. *American Sociology Review*, Dec 1947, 676–686.
- Kaufmann, M.W. (1999). *Institutional Individualism: Conversion, Exile, and Nostalgia in Puritan New England*. Middletown: Wesleyan University Press.
- Korotayev, A. (2006). Reconsidering Weber: Literacy and the Spirit of Capitalism. I Korotayev, A. (red.). *Introduction to Social Macrodynamics*. Russian State University of the Humanities. Moskva, s. 87–91.
- Kullerud, D. (1996). *Hans Nielsen Hauge: Mannen som vekket Norge*. Oslo: Forum Aschehoug.
- Lerheim, K. (1952). *Devold Fabrikker*. Upublisert manus. Ålesund.
- Lindstøl, T.O. (1914). *Stortinget og Statsrådet 1814–1914*. Kristiania: Steenske Bogtrykkeri.
- Magnus, A.J. (1996). *Veirydder med gnagsår: Hans Nielsen Hauge og vekkelser som forandret Norge*. Grimerud: Prokla Media.
- McCleary, R.M. & Barro, R.J. (2006). Religion and Economy. *Journal of Economic Perspectives*, 20(2), 49–72.
- McCullough, M.E. & Willoughby, B.L.B. (2009). Religion, Self-regulation, Self-Control: Associations, Explanations, and Implications. *Psychological Bulletin*, 135(1), 65–91.
- Møller, A. & Thorset, L. (1974). *Jens fra Ekornes*. Oslo: Luther Forlag.
- Nerbøvik, J. (2004). *Myndige møringar 1740–1870*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Norborg, S. (1966). *Hans Nielsen Hauge: Biografi 1804–1824*. Oslo: Cappelen.
- Ording, H. (1949). *Samlede Skrifter av Hans Nielsen Hauge*. Oslo: Verbum.
- Ravnåsen, S. (2002). *Ånd og hånd, Hans Nielsen Hauges etikk for ledelse og næringsliv*. Oslo: Luther forlag.
- Robertson, H.M. (1933). *Aspects of the Rise of Economic Individualism: A Criticism of Max Weber and His School*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rødal, V.T. & Kiplesund, A. (2009). *Hans Nielsen Hauge: Entrepreneur, Banker and Industrialist*. Bergen: NHH.
- Sejersted, Francis (1993). *Demokratisk kapitalisme*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sjursen, F.W. (1997). *Artikler om Hans Nielsen Hauge, haugianismen og bevegelsens betydning for kultur og opplysningsarbeid*. Bergen: NLA-forlaget.

Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*.

Book 5, kapittel 1, tillegg 1. Glasgow og Edinburgh.

Smith, R. (2010). Puritanism in Early American History. <http://www.helium.com/items/488403-puritanism-in-early-american-history>.

Spurr, J. (1998). *English Puritanism, 1603–1689*. New York: St. Martin's Press.

Tawney, R.H. (1926). *Religion and the Rise of Capitalism*. Gloucester: Peter Smith (reprint).

Weber, Max (1904). *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. Digitale Bibliothek Band 58: Max Weber: Gesammelte Werke. Siebeck.

Young, C. (2009). Religion and Economic Growth in Western Europe 1500–2000. Manuscript. Stanford: Stanford University.